

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРОФІЛЬ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ БЕЗРОБІТНИХ-МАЙБУТНІХ ПІДПРИЄМЦІВ

Л.В. Галаган

*аспірантка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

У статті представлено основні психологічні проблеми у розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців та психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

Ключові слова: безробітні-майбутні підприємці, конкурентоздатність, ситуаційний, підприємницький, конкурентний блоки конкурентоздатності, психологічні проблеми розвитку конкурентоздатності, психологічний профіль розвитку конкурентоздатності.

Стаття представляет основные психологические проблемы в развитии конкурентоспособности безработных-будущих предпринимателей и психологический профиль развития конкурентоспособности безработных-будущих предпринимателей.

Ключевые слова: безработные-будущие предприниматели, конкурентоспособность, ситуационный, предпринимательский, конкурентный блоки развития конкурентоспособности, психологические проблемы развития конкурентоспособности, психологический профиль развития конкурентоспособности.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державна служба зайнятості України сприяє розвитку підприємництва в Україні шляхом підготовки майбутніх підприємців з числа безробітних. Для безробітних-майбутніх підприємців організуються спеціальні навчальні курси та передбачено виплату допомоги по безробіттю одноразово для відкриття власної справи. Разом із тим, безробітні-майбутні підприємці, розпочинаючи свою підприємницьку діяльність стикаються, з-поміж інших труднощів, з динамічним та жорстким конкурентним середовищем. В той же час, розвиток конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців пов'язаний з певними психологічними проблемами, ідентифікація та вивчення яких є одним з актуальних напрямків роботи в системі підготовки безробітних до успішної підприємницької діяльності.

Конкурентоздатність людини як економічного суб'єкта є предметом дослідження у працях Г.Л. Азоева [1], А.В. Алексеевої [2], Л.М. Карамушки [8; 9], Н.В. Кудикиної [12], Л.М. Мітіної [15], М.В. Семикіної [20], О.А. Філь [9; 21–29], В.П. Хапілової [30] та ін. *Психології особистості безробітних* присвячені дослідження В.П. Логвиненко [13], Н.В. Ортікової [17], Н.Т. Фізера [32] та ін. Проблемам *психології підприємництва* приділяють увагу такі дослідники, як Л.М. Карамушка [14], О.В. Креденцер [10; 11; 14], С.Д. Максименко [14], В.В. Москаленко [16], О.А. Філь [14; 22–24], М. Фрезе [33] та ін.

З метою визначення особливостей розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців нами було організоване та проведене емпіричне дослідження, яке складається з двох частин. На *пілотному етапі* емпіричного дослідження вивчалися особливості ситуаційного, підприємницького та конкурентного блоків розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців, підприємців та зайнятих учасників дослідження. Відповідно до результатів *пілотної частини* було визначено напрямки *основної частини* емпіричного дослідження особливостей розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців [5; 22–24].

Одна з гіпотез *основної частини* експерименту передбачала, що існують психологічні проблеми в розвитку психологічних характеристик досліджуваних, які обумовлюють утворення специфічного психологічного профілю розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

Метою статті є визначення психологічних проблем та профілю розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети, відповідно до результатів *пілотного етапу* емпіричного дослідження особливостей розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців [5], на *основному етапі* дослідження застосовувався скорочений варіант комплексу діагностичних методик «Психологічний аналіз розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців» (Л.В. Галаган, О.А. Філь), який забезпечував дослідження *ситуаційного, підприємницького та конкурентного* блоків психологічних характеристик *емпіричної моделі розвитку конкурентоздатності* безробітних-майбутніх підприємців (див. табл. 1).

Вибірка. В *основному етапі* емпіричного дослідження взяли участь 203 учасники – безробітні, які проходили навчання за курсами «Організація підприємницької діяльності» та «Мале підприємництво», з метою отримання одноразової допомоги по безробіттю для відкриття власної справи. Жінки склали 43,3% вибірки, чоловіки – 56,7%. Середній вік учасників – 35,1 років. Більшість учасників мають вищу освіту (72,9%), 18,2% опитуваних не вказали свій рівень освіти, по 3,4% учасників мають незакінчену вищу та середньоспеціальну освіту, 2,0% – середню.

Зміст діагностичного комплексу «Психологічний аналіз розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців» для основного етапу дослідження

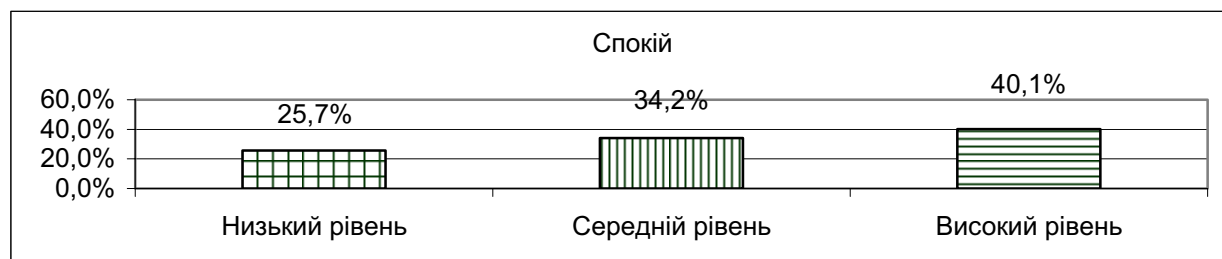
Блок	Методики	Психологічні характеристики
<i>Ситуаційний</i>	Методика визначення домінуючого стану (Л.В. Куликов) [6]	Спокій Задоволеність життям
	Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд) [6]	Адаптивність Самоприйняття
<i>Підприємницький</i>	Тест на загальні здібності до підприємництва (GET-тест) [18]	Потреба в незалежності Уміння йти на розумний ризик
	Шкала інноваційності [34]	Інноваційність
<i>Конкурентний</i>	Анкета автора	Самооцінка власної конкурентоздатності
	Методика діагностики стратегії поведінки особистості в конфлікті (Р. Кілман, К. Томас, адаптація Н.В. Гришиної) [19]	Суперництво Співпраця
	Методика вимірювання ригідності [19]	Мобільність

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Проаналізуємо рівні розвитку (низький, середній, високий) психологічних характеристик блоків розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

Ситуаційний блок психологічних характеристик розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців включає «спокій», «задоволеність життям в цілому», які діагностувалися за методикою визначення домінуючого стану Л.В. Куликова [6].

Те, що високий рівень розвитку характеристики «спокій» (див. *рис. 1.*) становить лише 40,1%, є, на наш погляд, значною психологічною проблемою, яка загострює увагу на тривожному стані майбутніх підприємців, адже респонденти мають певну схильність до перебільшення загрози своєму добробуту, недостатньо впевнені у власних силах.

Рис. 1. Рівень розвитку характеристики «спокій» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Стан тривоги на особистісному рівні у поєднанні зі складнощами економічного розвитку держави, в якій майбутній підприємець розпочинатиме свою професійну діяльність, може спричинити або блокування активності підприємця, або, як компенсаторний механізм, може викликати гіперактивність підприємця у напрямку, наприклад, заробляння грошей для забезпечення власного добробуту та економічної захищеності, при цьому, наприклад, «згортаючи» розвиток соціальної спрямованості свого підприємницького напрямку та переносючи акценти на суто прагматичні мотиви діяльності. Такі дані, що співзвучні нашим припущенням не тільки на рівні теорії, а й на рівні експерименту, було встановлено в працях О.В. Креденцер, яка в своїх наукових дослідженнях із підприємцями у сфері торговельного бізнесу встановила, що серед групи особистісних мотивів переважає мотив «забезпечити високий рівень життя для своєї родини» (42,2% опитаних) [11]. Авторка зазначила, що, з одного боку, цей мотив відображає прагнення підприємців до отримання високих прибутків від своєї діяльності, з іншого боку, він не є суто прагматичним, адже насамперед показує орієнтацію підприємців на сімейні цінності та добробут. Саме підвищений стан тривоги може спричинити перенесення акцентів мотивації підприємницької діяльності з соціального контексту на суто власний прагматичний контекст.

Високий рівень показника «задоволеність життям в цілому» (див. *рис. 2.*) не є психологічною проблемою для 37,6% опитаних, які задоволені життям в цілому, процесом самореалізації, відчувають здатність брати на себе відповідальність та достатньо високо оцінюють особистісну успішність.

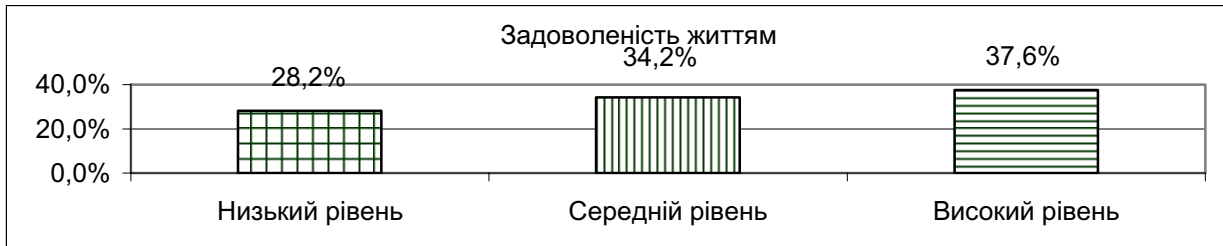

Рис. 2. Рівень розвитку характеристики «задоволеність життям» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Дані свідчать про те, що саме ця категорія учасників з високими показниками впевненості у власних силах, готовності прислухатися до свого «Я» тощо в умовах конкурентної взаємодії, більше буде схильна дотримуватися саме конструктивної стратегії. При цьому залишається психологічна проблема для понад 50% решти учасників дослідження, які не відчують задоволеності життям. Поєднання незадоволеності життям із тривогою можуть виступати основою для посилення «невротизації» майбутньої підприємницької діяльності.

Про психологічні проблеми щодо *адаптивності* та *прийняття себе* (Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда [6]) свідчить незначна вираженість високого рівня розвитку даних показників (див. рис. 3, рис. 4).

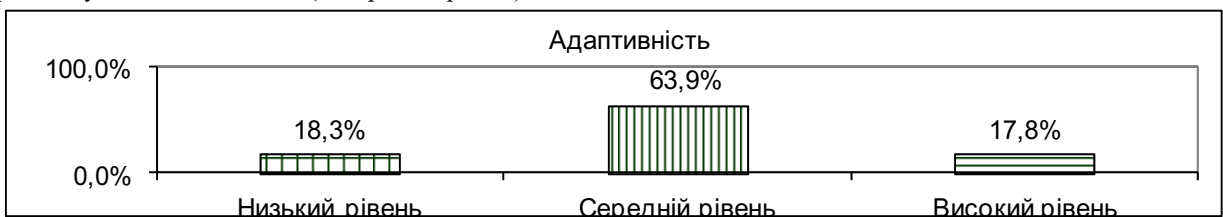

Рис. 3. Рівень розвитку характеристики «адаптивність» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Так, високий рівень «адаптивності» у цій вибірці встановлено лише у 17,8%, що говорить про можливі проблеми зі здатністю психологічно адаптуватися до існуючих обставин, до активного конкурентного середовища, до нової для себе діяльності. Перебуваючи в ситуації безробіття, недостатність адаптивності може також викликати руйнівну самокритику, невпевненість у свої діях та навіть «згортання» підприємницької активності, якщо майбутній підприємець не «впорється» з новим для себе видом діяльності – веденням власного бізнесу в умовах постійних змін, виявів конкуренції в усіх практично сферах людського життя [3; 22–24] тощо.

Щодо «прийняття себе» майбутніми підприємцями, то із цією характеристикою не існує проблем у 29,2% безробітних-майбутніх підприємців. Нагадаємо, що безробітні-майбутні підприємці фактично мають більш перспективні можливості для власної самореалізації, порівняно із, наприклад, безробітними, які будуть працювати як наймані працівники. Тому для решти учасників дослідження недостатній рівень прийняття себе може означати, на наш погляд, психологічну проблему при самореалізації – переживання стану незадоволеності собою, внутрішнє неприйняття свого соціального статусу безробітного тощо.

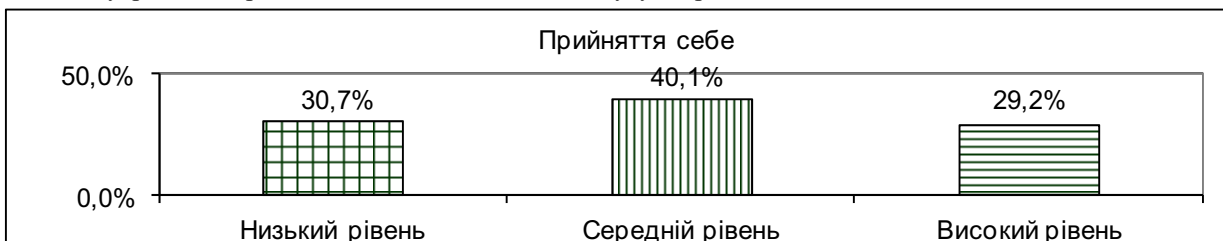

Рис. 4. Рівень розвитку характеристики «прийняття себе» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Отже, в цілому, психологічні проблеми ситуаційного блоку психологічних характеристик розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців полягають в диспропорціях: задоволеності життям із відсутністю спокою, недостатньої адаптивності з прийняттям себе.

Беручи до уваги те, що, безробітні є категорією майбутніх підприємців, далі проаналізуємо можливі психологічні проблеми із розвитком психологічних характеристик *підприємницького блоку* розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

Висвітливо рівні розвитку таких характеристик, як «потреба в незалежності», «уміння йти на зважений ризик» (за GET-тест [18]) та «інноваційність» (Шкала інноваційності [34]).

Високий рівень розвитку *потреби в незалежності* виявляють лише 31,5% безробітних-майбутніх підприємців (див. рис. 5). Психологічна проблема тут, на нашу думку, може полягати в недостатній самостійності для всіх інших безробітних-учасників дослідження, що намагаються зайнятися самостійною

підприємницькою діяльністю. Саме це може викликати проблеми із самостійністю в прийнятті рішень, організації власної діяльності тощо.

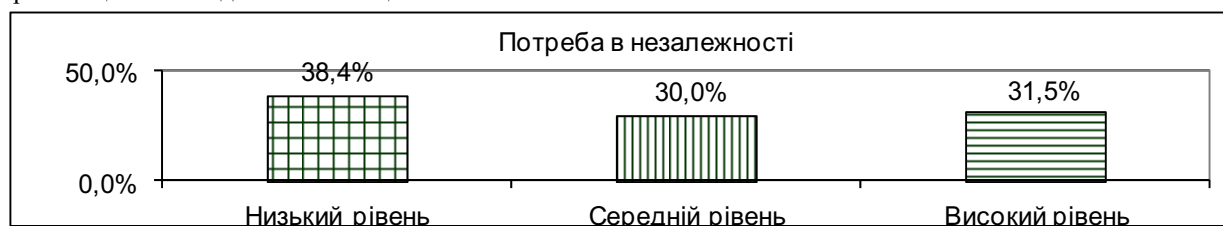

Рис. 5. Рівень розвитку характеристики «потреба в незалежності» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Подібна проблема із розвитком самостійності існує також і в іншій соціальній сфері – освіті – яка, переважно, в сучасній економіці, недостатньо «розкрита» для підприємницької діяльності. Так, Л.М. Карамушка і О.А. Філь [8] встановили, що в персоналі освітніх організацій (по масиву в цілому) високий рівень розвитку цієї якості представлено лише у 10,5%. Ці дані нам можуть бути цікавими в тому, що, наприклад, якщо майбутні підприємці оберуть для себе напрямом надання освітніх послуг, то їм необхідно посилювати свою самостійність, незалежність, автономію у виборі напрямку діяльності, видів інноваційних послуг, яких недостатньо на сучасному освітньому просторі та ін.

Найбільш суттєва психологічна проблема у розвитку всіх характеристик підприємницького блоку стосується показника «уміння йти на зважений ризик», як ключової характеристики підприємницької діяльності, яка на високому рівні розвинена лише у 31,5% цієї вибірки (див. рис. 6).

Рис. 6. Рівень розвитку характеристики «уміння йти на зважений ризик» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Найбільшу увагу і самі безробітні-майбутні підприємці, і психологи, напевно, мають зосередити на розвитку саме здатності ризикувати осмислено власними грошима, власними ідеями, вкладеними зусиллями та зобов'язаннями перед державою тощо.

Як показали подібні дослідження психологічних особливостей розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності О.І. Вакулюк та О.А. Філь [3], уміння йти на розумний ризик розвинене на високому рівні у освітян на 3,5% більше (35% опитаних).

Необхідність розвитку уміння йти на розумний ризик у безробітних-майбутніх підприємців, окрім вимог власне підприємницької діяльності (несення господарських ризиків – одна з ключових функцій підприємницької діяльності [4]), також пов'язана з їх майбутньою управлінською діяльністю. Певна частина безробітних у майбутній підприємницькій діяльності буде керувати власною організацією, тому їм також знадобиться уміння йти на зважений ризик при здійсненні своїх управлінських функцій (прийняття рішень у ситуаціях постійних змін, вибір нових партнерів, орієнтація в конкурентному просторі, підбір персоналу, адміністративна самостійність підприємців тощо).

Щодо розвитку *інноваційності* (Шкала інноваційності [34]), то психологічна проблема полягає у тому, що лише 20,3% безробітних-майбутніх підприємців отримали високі бали за цим показником (див. рис. 7), хоча впровадження інновацій – це одна з головних функцій підприємця [4].

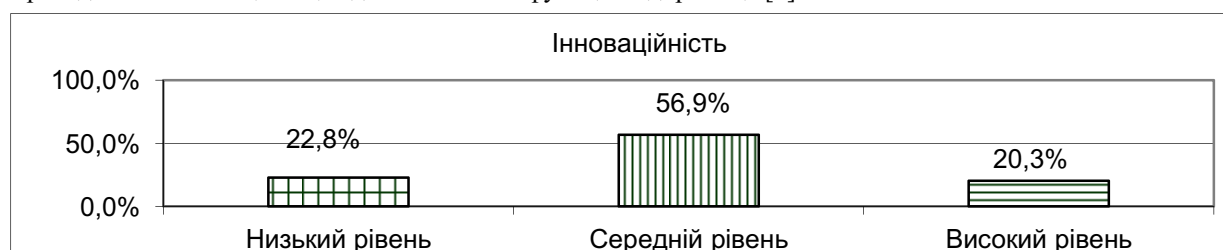

Рис. 7. Рівень розвитку характеристики «інноваційність» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Тому для майбутніх підприємців, разом з «економічною базою» (певна сума допомоги по безробіттю та знання економічного напрямку), яку вони отримують після завершення навчання при державній службі зайнятості, необхідно також розвивати інноваційність, оскільки успішний бізнес вимагає відкриття інноваційних напрямів, пошуку нових послуг та товарів для ринку тощо.

Отже, в цілому, *психологічні проблеми підприємницького блоку* розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців полягають у недостатності розвитку таких важливих для здійснення майбутньої підприємницької діяльності психологічних характеристик, як «потреба в незалежності», «уміння йти на зважений ризик» та «інноваційність».

Враховуючи конкурентну природу підприємницької діяльності [4], далі проаналізуємо психологічні проблеми, які можуть існувати в розвитку психологічних характеристик *конкурентного блоку* розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

У цьому блоці висвітлимо психологічні проблеми щодо розвитку таких характеристик, як «самооцінка конкурентоздатності» (авторська анкета), «суперництво», «співпраця» (Методика діагностики стратегії поведінки особистості в конфлікті Р. Кілмана та К. Томаса, адаптація Н.В. Гришиної [19]), «мобільність» (Методика вимірювання ригідності [19]).

Самооцінка власної конкурентоздатності у безробітних-майбутніх підприємців є психологічною проблемою (див. рис. 8), напевно, в тому контексті, що вони оцінюють, певною мірою, свою майбутню конкурентоздатність, базуючись на сприйнятті себе сьогодні як майбутнього підприємця. З одного боку, ми не можемо констатувати проблему в оцінці своєї конкурентоздатності як високої лише у 29,8% майбутніх підприємців, адже вони ще є безробітними. З іншого боку, слід говорити, що сприйняття своєї конкурентоздатності складає основу для самооцінки своєї конкурентоздатності в реальній підприємницькій діяльності, базуючись на своєму попередньому досвіді та розумінні своєї «конкурентної власності» [25; 29], вже сьогодні, на етапі навчання та підготовки до майбутньої підприємницької діяльності.

Рис. 8. Рівень розвитку характеристики «самооцінка конкурентоздатності» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Зважаючи на відповідальність життєвого етапу учасників дослідження, підвищення самооцінки власної конкурентоздатності може слугувати потужним мотиваційним компонентом: розпочинаючи власну справу, впевненість у власній здатності бути успішним підприємцем у конкурентній взаємодії додає сміливості й упевненості також і в діях.

Стратегія «суперництво» (див. рис. 9), на наш погляд, є важливою стратегією для здійснення конкурентної взаємодії. Разом із тим, ця стратегія «традиційно», свідомо, і несвідомо, вважається неприйнятним способом взаємодії (інтереси інших не беруться до уваги, необхідно застосовувати силу), як поведінка, яка, можливо, суперечить культурним цінностям респондентів, їх вихованню і уявленням про можливі результати такої поведінки. В той же час, необхідно пам'ятати, що суперництво може реалізуватися на практиці як у конструктивний, так і у деструктивний спосіб [19], і в разі конструктивного суперництва особистість діє за допомогою саморозвивальних засобів, з позитивним ставленням до себе, до оточуючих і до світу. Високий рівень вияву стратегії суперництва встановлено у 35,0% учасників основного етапу дослідження.

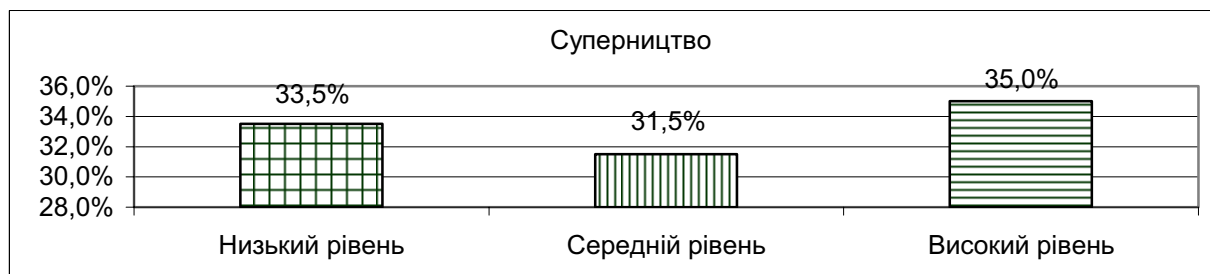

Рис. 9. Рівень розвитку характеристики «суперництво» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

Як показують дані, стратегія «суперництво» на високому рівні виявлена більше ніж у третини опитаних безробітних, тоді як стратегія «співпраця» (див. рис. 10) – лише у 25,6% безробітних-майбутніх підприємців.

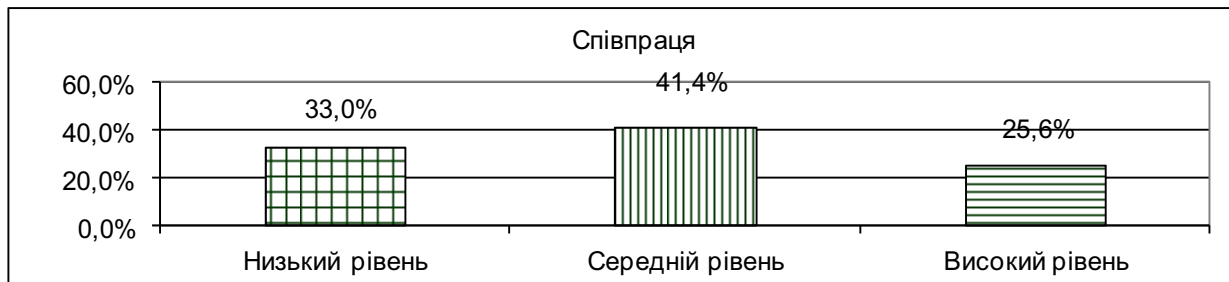

Рис. 10. Рівень розвитку характеристики «співпраця» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

В цілому, такі характеристики конкурентоздатності, як «суперництво» та «співробітництво», недостатньо виражені у цій вибірці. Тому замість того, щоб задовольняти власні інтереси самостійно (суперництво) або спільно, враховуючи також інтереси інших (співробітництво), безробітні-майбутні підприємці можуть заміщати ці стратегії, поступаючись частиною своїх інтересів (компроміс) або взагалі уникаючи конкуренції (уникнення).

У своєму дослідженні ми акцентуємо увагу на «тандемному» розвитку стратегій «суперництво» та «співпраця». Поєднання цих стратегій, з одного боку, сприяє розвитку конкурентної взаємодії, як необхідної умови для здійснення підприємницької діяльності, її реалізації та розвитку. З іншого боку, таке поєднання сприяє розвитку «чесної» та «партнерської» конкуренції, як сучасних цивілізованих форм конкурентної взаємодії з дотриманням правил чесної конкуренції та поваги до інших учасників конкурентної взаємодії. В попередніх розробках О.А. Філь запропоновано класифікацію психологічних стратегій конкуренції, однією з яких є конструктивна стратегія, що є своєрідним поєднанням активності (суперництво) та гуманістичної спрямованості у взаємодії з іншими учасниками конкурентної взаємодії (співпраця) [25–28].

Отже, психологічна проблема полягає у недостатності розвитку конструктивності стратегій конкуренції безробітних-майбутніх підприємців. Тому отримання цих даних показує важливість підготовки майбутніх підприємців до застосування конструктивних стратегій конкуренції в процесі їх майбутньої підприємницької діяльності.

Психологічні проблеми у розвитку *мобільності* стосуються ригідності безробітних-майбутніх підприємців, яка практично несумісна з вимогами до підприємців (див. рис. 11). Так, високий рівень мобільності виявлено лише у 33,0% опитаних безробітних-майбутніх підприємців, які здатні оперативно реагувати на зміни у конкурентному середовищі.

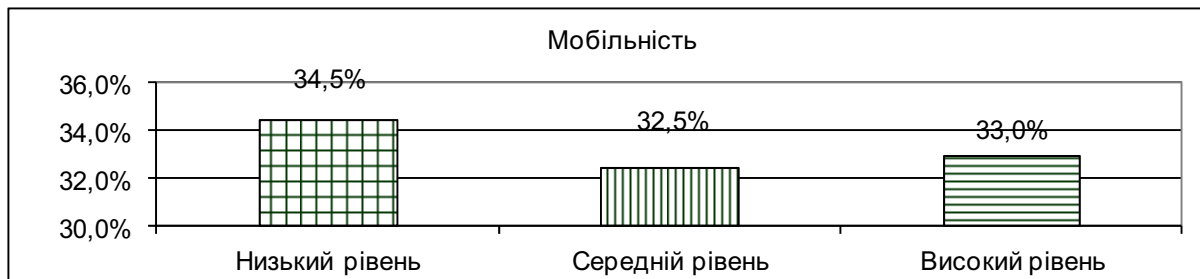

Рис. 11. Рівень розвитку характеристики «мобільність» у безробітних-майбутніх підприємців (у % від загальної кількості учасників)

З іншого боку, якщо розглядати ригідність як здатність стійко прямувати до своєї мети, то, можливо, для безробітних, які розпочинають підприємницький етап свого життя, навіть необхідно проявляти саме ригідність, якщо це стосується вищезазначеного аспекту, однак, в цілому, все ж, ця характеристика має бути розвиненою краще.

Таким чином, *психологічні проблеми конкурентного блоку* розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців полягають у недостатності розвитку важливих для здійснення майбутньої підприємницької діяльності в умовах конкурентної взаємодії характеристик: «самооцінка конкурентоздатності», «суперництво», «співробітництво», «мобільність».

Далі, базуючись на результатах основного етапу емпіричного дослідження, узагальнюючи високий рівень їх вияву, аналізуючи особистість безробітних-майбутніх підприємців як відкриту, нелінійну, динамічну систему (Е.Ф. Зеєр [7]), відобразимо у формі логіко-сміслової моделі психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців (зафіксовано показники високого рівня розвитку всіх включених до нього характеристик) (див. рис. 12).

Психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців являє собою модель відображення рівнів розвитку психологічних характеристик конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців. Цей *профіль* можна охарактеризувати як «дисгармонійний».

По-перше, виражена неоднорідність розвитку всіх структурних компонентів. По-друге, рівень вираженості всіх психологічних характеристик не перевищує навіть 50%, що свідчить про «неповноцінність» та «слабкість» і структури, і вияву конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

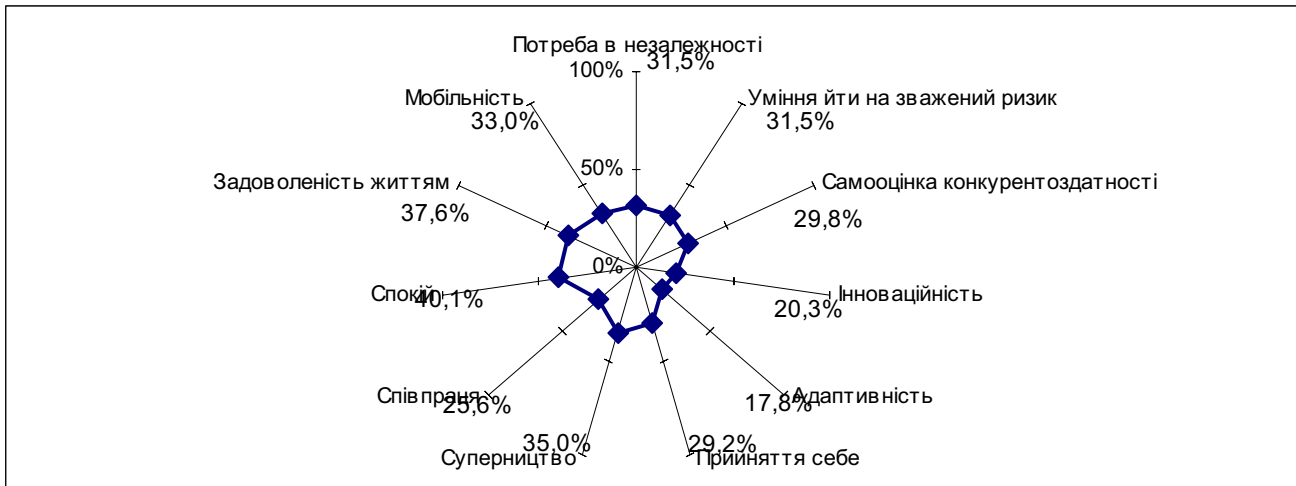

Рис. 12. Психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців

Психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців наочно демонструє важливість звернення уваги центрів зайнятості на необхідність поєднання економічної (надання одноразової допомоги по безробіттю для відкриття власної справи) та психологічної (психологічні характеристики розвитку конкурентоздатності) компонент у системі підготовки безробітних до здійснення успішної підприємницької діяльності.

ВИСНОВКИ

Аналіз результатів основного етапу емпіричного дослідження особливостей розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців дає можливість зробити наступні висновки:

1. *Психологічні проблеми ситуаційного блоку* розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців полягають у диспропорції задоволеності життям із відсутністю спокою, недостатньою адаптивністю та прийняттям себе.

2. *Психологічні проблеми підприємницького блоку* розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців полягають у недостатності розвитку важливих для здійснення майбутньої підприємницької діяльності психологічних характеристик (потреба в незалежності, уміння йти на зважений ризик, інноваційність).

3. *Психологічні проблеми конкурентного блоку* психологічних характеристик розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців полягають у недостатності розвитку важливих для здійснення майбутньої підприємницької діяльності в умовах конкурентної взаємодії психологічних характеристик: «самооцінка конкурентоздатності», «мобільність», та «тандемності розвитку» конструктивних стратегій конкуренції (суперництво та співробітництво).

4. *Психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців*, що являє собою модель відображення рівнів розвитку психологічних характеристик конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців, є «дисгармонійним». Дисгармонійність виявляється через неоднорідність розвитку всіх структурних компонентів; недостатність розвитку всіх характеристик, що свідчить про «слабкість» структури і вияву конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців.

5. Психологічний профіль розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців наочно демонструє важливість звернення уваги центрів зайнятості на необхідність поєднання економічної (надання одноразової допомоги по безробіттю для відкриття власної справи) та психологічної (психологічні характеристики конкурентоздатності) компонент у системі підготовки безробітних до здійснення успішної підприємницької діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азов Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азов. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
2. Алексеева А.В. Професійна конкурентоздатність особистості: психологічний аспект / А.В. Алексеева // Психологія праці та управління : зб. наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2009. – Част. 1. – С. 147–53.
3. Вакулук О.І. Конкурентоздатність управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності: теоретична модель, комплекс діагностичних методик, результати пілотного дослідження / О.І. Вакулук, О.А. Філь // Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – К., 2012. – Ч. 33. – С. 129–139.
4. Галаган Л.В. Психологічні аспекти конкурентного характеру підприємницької діяльності / Л.В. Галаган // Актуальні проблеми психології. Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2012. – Вип. 33. – С.125–134.
5. Галаган Л.В. Результати першого етапу емпіричного дослідження особливостей розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців / Л.В. Галаган // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XIII, част. 1. – К., 2011. – С. 79–86.
6. Диагностика здоровья. Психологический практикум / под ред. проф. Г.С. Никифорова. – СПб. : Речь, 2007. – 950 с.
7. Зеер Э.Ф. Профессионально ориентированная логико-смысловая модель личности / Э.Ф. Зеер // Мир психологии. – 2005. – №1. – С. 141–147.
8. Карамушка Л.М. Формування конкурентоздатної управлінської команди на матеріалі діяльності освітніх організацій : монографія / Л.М. Карамушка, О.А. Філь. – К. : ІНККОС, 2007. – 268 с.

9. Карамушка Л.М. Особливості розвитку характеристик конкурентоздатності студентів економічного профілю індустріального технікуму / Л.М. Карамушка, О.А. Філь, К.В. Терещенко // Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – К., 2007. – Част. 19. – С. 74–81.
10. Креденцер О.В. Психологічні аспекти підприємницької діяльності у сфері торгового бізнесу / О.В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – К., 2004. – Част. 12. – С. 164–167.
11. Креденцер О.В. Аналіз основних мотивів підприємців до підприємницької діяльності у сфері торговельного бізнесу // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2010. – Т. 1. – Ч. 20. – С. 202–221.
12. Кудикіна Н.В. Формування конкурентоспроможності кваліфікованих робітників – вимога ринку праці / Н.В. Кудикіна, Д.В. Гоменюк // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – №3. – С. 36–38.
13. Логвиненко В.П. Психологічні ресурси особистості безробітного / В.П. Логвиненко // Психологія особистості безробітного : м-ли IV Всеукр. наук.-практ. конф. (25 трав. 2007 р.). – К., 2007. – С. 37–46.
14. Максименко С.Д. Комплекс активних методів та форм психологічної підготовки підприємців до підвищення ефективності підприємницької діяльності / С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, О.А. Філь // Актуальні проблеми психології. Том 1: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2005. – Част. 14. – С. 3–9.
15. Митина Л.М. Психологія розвитку конкурентоспособной личности / Л.М. Митина. – М. ; Воронеж, 2003. – 398 с.
16. Москаленко В.В. Підприємництво як предмет дослідження економічної психології / В.В. Москаленко // Актуальні проблеми психології. Том 1: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 17–20.
17. Ортікова Н.В. Залучення безробітних до підприємницької діяльності: досвід, організація, методика : навчально-методична розробка / Н.В. Ортікова. – К. : ІПК ДСЗУ, 2003. – 37 с.
18. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Ю.Ф. Пачковський ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л. : ПТВФ «Афіша», 2001. – 276 с.
19. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. – Самара : ИД «БАХРАХ-М», 2000 – 672 с.
20. Семикіна М.В. Регулювання конкурентоспроможності у сфері праці / М.В. Семикіна. – Кіровоград : МАВІК, 2004. – 145 с.
21. Філь О.А. Технологія розвитку конкурентоздатності персоналу освітньої організації : навч.-метод. посіб. / О.А. Філь ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України та ін. – Біла Церква : КОІПОПК, 2008. – 52 с.
22. Філь О.А. Психологічні характеристики конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців / О.А. Філь, Л.В. Галаган // Вісник післядипломної освіти. – К., 2009. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 313–320.
23. Філь О.А. Теоретичний аналіз психологічних особливостей конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців / О.А. Філь, Л.В. Галаган // Актуальні проблеми психології. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2009. – Ч. 23. – С. 129–139.
24. Філь О.А. Організація емпіричного дослідження особливостей розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців / О.А. Філь, Л.В. Галаган // Вісник національного педагогічного університету. – Т. 2. – Вип. 82, – Чернівці, 2010. – С. 259–263.
25. Філь О.А. Тренінг «Психологія розвитку конкурентоздатності освітніх організацій в умовах організаційного розвитку» / О.А. Філь // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2011. – Вип. 31. – С. 19–25.
26. Філь О.А. Особливості сприйняття конкуренції персоналом вищого навчального закладу приватної форми власності / О.А. Філь, В.В. Корсакевич // Правничий вісник Університету «КРОК» ; [Вищий навчальний «Університет економіки та права «КРОК»]. – Вип. 9. – К., 2011. – С. 155–161.
27. Філь О.А. Оцінка управлінським персоналом освітніх організацій державної форми власності стратегії конкуренції в діяльності освітніх організацій / О.І. Вакулук, О.А. Філь // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : м-ли V Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2012 р.) / [відп. ред. А.А. Мазаракі]. – К. : Київ, нац. торг.-екон.ун-т, 2012. – С. 45–48.
28. Філь О.А. Психологічна культура конкуренції управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності / О.А. Філь, О.І. Вакулук // Психологія організаційного розвитку сучасних організацій у сфері освіти, промисловості та бізнесу : тези VIII Міжнародної конференції з організаційної та економічної психології (4–6 жовтня 2012 року, м. Алчевськ) / за наук. ред. С.Д. Максименка Л. М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ДонГТУ ; Центр планування кар'єри, 2012. – С. 27–29.
29. Філь О.А. Тренінг «Психологія розвитку конкурентоспроможності організацій» / О.А. Філь // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : м-ли V Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2012 р.) / [відп. ред. А.А. Мазаракі]. – К. : Нац. торг.-екон.ун-т, 2012. – С. 255–256.
30. Хапілова В.П. Психологічні особливості розвитку конкурентоздатності майбутніх фахівців-менеджерів / В.П. Хапілова // Актуальні проблеми психології. Том 1: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 144–152.
31. Clark, A. Scaring: the Psychological Impact of the Past Unemployment / A. Clark, Y. Georgellis, P. Sanfey // ftp://ftp.ukc.ac.uk.
32. Feather, N.T. The Psychological Impact of Unemployment / N.T. Feather. – Springer, 1989. – 285 p.
33. Frese, M. Entrepreneurship in Transitional Economies: Psychological Factors for Entrepreneurial Success / M. Frese // Keynote lecture on South-East European Regional Conference of Psychology – Sofia, 30.10–1.11.2009.
34. Utsch, A. Innovativeness and initiative as mediators between achievement orientation and venture performance / A. Utsch, A. Rauch // European Journal of Work and Organizational Psychology. – Vol. 9(1). – 2000. – P. 45–62.

УДК 159.922.27 – 053.67

ОЦІНКА АСПІРАНТАМИ РОЛІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ В ЇХ ЕКОНОМІЧНІЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Л.М. Карамушка

*член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

У статті на основі проведеного автором емпіричного дослідження представлено дані, які стосуються оцінки аспірантами можливих форм їх економічної соціалізації. Показано важливу роль підприємницької поведінки в економічній соціалізації аспірантів. Проаналізовано взаємозв'язок між оцінкою аспірантами ролі підприємницької поведінки в їх економічній соціалізації та організаційно-професійними (тип спеціальності) і соціально-демографічними (стать та сімейний стан аспірантів) чинниками. Визначено підходи щодо оптимізації підготовки аспірантів з означеної проблеми.

Ключові слова: навчання в аспірантурі; аспіранти; економічна соціалізація; форми економічної соціалізації аспірантів; підприємницька поведінка; організаційно-професійні чинники; соціально-демографічні чинники.